

POVJESNIK BENEDIKTINSKE HRVATSKE

Milan Ivanišević

Spomenici iz najranije prošlosti Hrvata ponajviše su svjedočanstva o životu Crkve u tom vremenu. Natpisi u kamen urezani, riječi darovnica na pergameni ispisane nastale su u Crkvi, bile su znak veze Crkve i svijeta i ostale sačuvane u Crkvi za znanost koja po njima tumači davna zbivanja. Stoga je znanstvenik koji usmjeri svoje djelo u proučavanje crkvene povijesti tog vremena bliži razrješavanju tijeka opće hrvatske povijesti. Spram opće crkvene povijesti bavljene ranim srednjim vijekom vrijednije je od proučavanja kasnijih stoljeća, jer osvjetljava početke kršćanstva u narodu koji od tada do danas živi na ovim prostranstvima, a u životu Crkve tumači nastajanje i rast prvih redovničkih zajednica.

Takvo značenje ima djelo Ivana Ostojića u svom četiri desetljeća dugom uspinjanju u istraživanju povijesti benediktinaca u krajevima koje danas nastavaju ili su nekad nastavali Hrvati.

Istraživanja od Riceputija kada je sabirao građu za *Illyricum Sacrum* do neobjelodanjenih Bulićevih rukopisa o benediktincima ukazivala su na ono što je Eitelberger napisao 1884: »Es wäre eine schöne Aufgabe für einen dalmatinischen Geschichtsforscher, die Ausbreitung und den Einfluss des Benediktiner-Ordens in Dalmatiens zu schildern«, a Ostojić 1941. stavio u uvod svog prvog sustavnog djela o benediktincima: »latio bi se zahvalna posla onaj koji bi kušao pokazati dokle se prostirao i koliki je utpliv vršio benediktinski red u Dalmaciji«.

To je bila brazda koja je Ivana Ostojića vodila u plodno polje povijesne znanosti. Ona je bila duboka u njegovu povijesnom i jezikoslovnom znanju, ali još dublja je bila ona druga koja se usjekla u njegovo osjećanje spram rodni^h Povalja. Sam je napisao 1934: »Sve to, a najviše ljubav k zavičaju, potaklo me, da ovom radnjom pokušam oteti zaboravi jedan dio njegove prošlosti.«

Tako je i počeo.

U časopisu *Narodna Starina* objavio je 1930. godine opsežnu raspravu *Povaljska opatija*. Bio je to prvi pristup povijesti malog bračkog naselja o kojoj je Ivan Ostojić napisao još mnoge stranice nižući već poznato i dodajući novo, tek pronađeno, istraženo ili spoznano. Bogata prošlost od vremena kasnoantičkog naselja i bazilike provlačila se u srednjem vijeku kroz predaju o samostancima i o svecu koji je u crkvi pokopan. Veza bračke povijesti uz ovaj benediktinski samostan ostala je i nakon XIV. stoljeća kad je u njemu utrnuo redovnički život, jer je plemstvo sve do XIX. stoljeća biralo komendatarnog opata. Ostalo je tragova u kamenom natpisu, najstarijem ćirilskom na Balkanu sa spomenom imena majstora, ostao je i ćirilski prijepis povaljskog kartulara i druge isprave. Sve je to pisac sakupio, proučio, sustavno prikazao i protumačio.

Ovo djelo nosi već na počecima odlike svekolikog budućeg Ostojićeva znanstvenog rada: sabiranje poznate i pristupačne građe, početna istraživanja u arhivima i knjižnicama, bilježenje narodne predaje o pojedinim mjestima, a zatim tumačenje pojedinih spornih podataka koje uspoređuje i svodi na načela benediktinskog života te tako pronalazi tragove izravno ili neizravno zajamčene biti samostanskog života. Pisca u tom radu često privuče poneko knivo tumačenje, izazove ga nečiji nevješt zaključak ili želi odgovoriti na pitanje postavljeno u znanosti o dijelu benediktinske prošlosti. Sakuplja on tako podatke, raspoređuje ih i ovija oko njih uvijek zanimljivi sadržaj.

Povijest Povalja zaokuplja pisca još dugo, kroz čitavo njegovo stvaranje. Svoju prvu raspravu upotpunjava, mijenja ponešto u sastavu i opremi te izdaje 1934. u Splitu pod naslovom *Benediktinska opatija u Poveljima na otoku Braču*. Nakon toga u kraćim izvodima osvjetljava prošlost samostana u prigodnim izdanjima: *Opatija u Poveljima na Braču bila je benediktinska* (1938), *Benediktinci na Braču* (1939), *Benediktinski samostan u Poveljima na Braču* (1939) i *Benediktinska opatija u Poveljima* (1940). Godine 1925. ispravlja mišljenje Petra Kolendića o natpisu (*Povaljski natpis*), a 1938. odgovara Vladimiru Čoroviću na zamjerku u čitanju natpisa Još o čitanju povaljskog natpisa.

Potaknut zapažanjima i prvim arheološkim radovima Davora Domančića u otkrivanju ranokršćanske krstionice 1960. godine, Ostojić je protumačio nalaze, ukazao na ranokršćansku baziliku na Lokvi, naznačio njenu izuzetnu vrijednost po prostranosti i sačuvanosti među spomenicima toga doba u nas. Vežući ovo crkveno zdanje s antičkim zaselkom na Žalu, iako još neistraženim, pokazao je gdje treba tražiti najranije tragove povijesti Povalja. Sve je to započeo u raspravi *Starokršćanska bazilika s krstionicom i rimskim spomenicima u Poveljima na Braču* (1961), a nastavio pratiti daljnja istraživanja svojim arheološkim tumačenjem u radu *Nastavak istraživanja starokršćanske bazilike i krstionice u Poveljima* (1963) gdje je opisao novonađene dijelove bazilike, krstionice i monaškoga kora, te freske, a dao je i nova tumačenja nekim prije nađenim dijelovima. O tim radovima izvijestio je u prikazu *Basilica paleocristiana con battistero a Povelja (Dalmazia)* godine 1964, a tri godine nakon toga piše o posljednjim završnim arheološkim i konzervatorskim radovima u raspravi *Radovi na apsidi i pročelju starokršćanske bazilike u Poveljima*. Tako je dao svoj koristan doprinos našoj arheološkoj, posebno ranokršćanskoj znanosti.

Još jedan dio povaljske prošlosti objasnio je Ostojić pokazujući poznavanje jezika i sadržaja kartulara. Želio je radom *Još o sadržaju i pismu Povaljskoga kartulara* (1967) ispraviti zaključke Valentina Putanca, ističući uz to i njegove zasluge u proučavanju ove značajne isprave. To je Ostojiću veoma uvjerljivo uspjelo.

Svu je tu raznoliku građu sazeo i zaokružio 1968. godine u knjizi *Povelja povijesni prikaz* i tako doista oteo zaboravu veći dio prošlosti zavičaja kao što je bio obećao na početku svoga rada.

Krenuti od proučavanja jednog samostana prema golemoj riznici podataka o svim samostanima koje je netko bilo kada zvao benediktinskim u grani-

cama Hrvatske i okolnih područja mogao je samo strpljiv, sustavan i skroman djelatnik na polju znanosti. Strpljivost je bila potrebna jer su podaci razasuti na sve strane, sustavnost je koristila sređenju i uspoređivanju mnogih nesigurnih, suprotnih i neistinitih vijesti i zaključaka, a skromnošću je bilo moguće poticati svijest o radu koji u ovim početnim uspjesima ne može pružiti zvučne pronalaskе i neočekivane zaključke. Takve je vrijednosti znanstvenoga rada pokazao Ostojić u svom prvom djelu o benediktincima *Katalog Benediktinskih samostana na Dalmatinskom primorju* objelodanjenom u liturgijskom časopisu *Život s Crkvom* 1941. i u posebnoj knjizi. Zamašaj njegovih nakana najbolje će ocrtati prve rečenice uvoda: »U dvije se krajnosti upada, kad je riječ o benediktincima u našim stranama. Dok su jedni skloni da bilo koju staru razvalinu nepoznate građevine olako okrste benediktinskim samostanom, drugi dopuštaju to ime samo onom mjestu, za koje im je uspjelo na savremenim natpisima i u javnim ispravama jasno pročitati, da je ondje postojala organizirana obitelj monaha ordinis sancti Benedicti. Svrha je ove radnje da pobroji po Dalmatinskom Primorju one mnogobrojne položaje, gdje se govori da su djelovali benediktinci, i da, u koliko to bude moguće, za svaki od njih pokaže, je li mu benediktinski karakter utvrđen ili samo više manje vjerojatan.«

Znajući da je ovo samo »prvi dio ovoga posla«, pisac domeće da »je s toga ova radnja i naslovljena katalogom. U njoj se naime nižu i pobrajaju samostani. Navađaju se pri tom i podaci o njihovu benediktinskom karakteru.«

Zamašan ovaj prikaz broja, rasporeda i benediktinskog značaja samostana na obali i otocima od Sv. Jakova u Opatiji do Sv. Nikole i Sv. Srđa na Bojani bio je posve uspio. Pokazao je vrijeme nastajanja, rasta i opadanja redovničkog života, povezanost sa društvenim zbivanjima u hrvatskoj državi, sa crkvenim životom u biskupijama, sa gradskim općinama. Pokazao je kako su monasi prebivali pretežno u okolici gradova, a koludrice u gradovima. Mogla se uočiti rasprostranjenost štovanja Marije i svetaca, a za nas nadasve važna bila je spoznaja o upotrebi slavenskog jezika izvan gradova.

»Sastavljač ovoga pokušaja ne misli, da je ovim utvrdio konačni broj benediktinskih samostana u Dalmaciji i da je svakome od njih odredio tačno mjesto. Spremniji i marljiviji istraživalac dodat će još novih, a možda isključiti ili premjestiti koji od ovdje zabilježenih. Nije nam poznat ni broj sredovječnih gradova u Dalmaciji, niti smještaj svih njezinih biskupija, pa se ne smijemo začuditi, ako se zametnuo trag gdje kojih samostana, koji su bili kraćega vijeka od gradova i u povijesti su se manje istakli od biskupija.«

Ove misli pokazuju pisca u pravom ozračju njegovih nastojanja, a usporedba samostana s gradovima i biskupijama kao da je vidovito naznačila veze i smjennice izučavanja hrvatske povijesti.

Spremnijeg i marljivijeg kojeg je Ivan Ostojić očekivao — još jednom u završnim rečenicama uvoda u *Katalog*: »Jer mora da se netko nađe, koji će znati pokazati, koliko su benediktinci pridonijeli duhovnoj

i materijalnoj baštini našega naroda.« — nije bilo. Znanstvena je javnost prihvatila ovo djelo, koristili su ga mnogi u svojim posebnim istraživanjima, ali samo benediktincima se nije nitko usmjeravao. Ostojić im je ostao vjeran do kraja posla kojeg je bio naznačio. Temeljno i sveobuhvatno njegovo djelo *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, tiskano od 1963. do 1965. u nakladi jedinog našeg benediktinskog priorata u Tkonu to dokazuje.

Sjeme koje je bilo bačeno u proučavanju benediktinaca u Povoljima i koje je, iako tad još kao gorušičino, u *Katalogu* naraslo do prostranstva jedne pokrajine, raširilo se u ovoj knjizi na sve hrvatske zemlje. Gledane sa novih gledišta na opseg hrvatske države i na izvornost vladarskih isprava, granice i imena zemalja te upotreba tih izvora u Ostojićevoj knjizi trpe prigovor (Nada Klaić u *Historijskom zborniku* 1966—1967). Budući da naša ranosrednjovjekovna povijesna znanost još nije poprimila onu posvemašnju sigurnost dokaza i zaključaka, sklon sam u *Benediktincima* još uvijek vidjeti korisno širenje granica proučavanoga područja te upotrebu izvora koji upravo onako kako su utkani u povijest benediktinaca mogu potaknuti nove zaključke.

Djelo je nabijeno podacima, a raspored mu je veoma sustavan. Oblikovano je u tri sveska i svaki se od njih može promatrati kao cjelina sadržaja, ali se oni i prožimaju, te je veličinu i značenje uloženoga truda i postignutoga uspjeha moguće uočiti samo u ukupnom djelu. Predgovor i popis vrela nalaze se na početku; u uvodu su dvije glave; u prvom dijelu su četini odsjeka s ukupno dvadeset i šest glava; u drugom su dva odsjeka s tri glave, a na kraju su dodaci, dok svaki svezak ima zasebna kazala. Sve je popraćeno velikim brojem fotografija, tlocrtima građevina, zemljovidnim prikazima mjesta i vrsta samostana i grafičkim pregledima pojedinih podataka.

Uvod ima povijesni pregled benediktinskoga redovništva širom svijeta i u drugoj glavi nekoliko razjašnjenja. Prvi, najopsežniji dio, koji se proteže u sva tri sveska, sadrži pregled benediktinaca i kamaldoljana u našim stranama. Osnovna mu je podjela u odsjeke, tako da je u prvom opći povijesno-kulturni osvrt na pojavu i život benediktinaca u nas i njihove uspomene, a slijedeći odsjeci su prikaz najvažnijih povijesnih zbivanja, mjesta, ostataka i važnosti pojedinih samostana u Dalmaciji, Panonskoj Hrvatskoj i Istri. Raspon promatranja života i uspomene je toliki da obuhvaća sva vremena i oblike života benediktinaca i najrazličitije vrste spomenika koji još svjedoče o tom životu od kamenih građevina do voštanih pečata. Odsjeci su podijeljeni na glave od kojih je prva uvijek opći pogled, a u ostalim se nižu samostani po mjesnom redosljedu: u Dalmaciji od Zadra na sjever i na jug okupljeni oko većih središta; u Panonskoj Hrvatskoj najprije u Srijemu, a zatim u Slavoniji, a u Istri po biskupijama od sjevera na jug i oko Raše. Na kraju svakoga odsjeka je popis samostana razvrstanih na opatije (veće i ostale), manje samostane i priorate, cele i hospicije, vjerojatne samostane i monaške nastambe, te dvojbene i tobožnje samostane. U drugom dijelu je pregled cistercita u nas koji se dijeli na odsjek o starim cistercitima i odsjek o trapistima. U svakome je prva glava s općim pogledom, a u drugoj je pregled

samostana donesen na isti način, samo nešto kraće nego u prvom dijelu, dok je na kraju popis svih samostana razvrstan po istom redosljedu vjerodostojnosti spram pravila sv. Benedikta, kako je pisac ocjenjivao i druge samostane u nas. Dodaci pokazuju sažeto svu znanstvenu vrijednost ovog djela za hrvatsku povijest, jer su u njima benediktinska kronologija, katalogi opata i opatica, popis biskupa benediktinaca i latinički prijepis (uspoređen s latinskim izvornikom) glagoljskog rukopisa stare hrvatske regule svetoga Benedikta sa fotografijama svih stranica tog rukopisa koji čuva Jugoslavenska akademija.

Ovo djelo zaslužuje svaku pohvalu, a njegova vrijednost će nadživjeti još mnoga pokoljenja znanstvenika, jer će mnogi još uvijek moći crpiti iz njega sigurne podatke, sagledavati cjelinu benediktinske povijesti i dopunjavati je a da se bitno ne mijenja ovaj temeljni kamen brižljivo sklopljen i stavljen na pravo mjesto u našoj povijesti. Mnogi će stručnjak neke posebne znanosti znati već i sada i moći će istražiti ubuduće mnoge pojedinačne podatke iz bogatog sklopa benediktinske prošlosti, još će biti otkrivena mnoga arhivska blaga i ono što je pod zemljom ostalo od nekada čvrstih benediktinskih zdanja, ali to neće narušiti ono što je sakupljeno i sređeno u Ostojićevoj knjizi, jer je ona sazdana u saznanju o nemogućnosti potpunoga i dovršenoga.

Pisac se nije zaustavio na ovom općem prikazu benediktinskoga redovništva u nas. On je još i prije tiskanja ove knjige napisao i bio je objelodanjen niz rasprava koje obuhvaćaju pojedine dijelove povijesti ovoga reda ili pojedinoga samostana. Ti radovi unose nova znanja i zaključke, daju odgovore na stara pitanja, raspliću katkada zamršene čvorove koje su znanstvenici saplitali oko nekih činjenica. Najviše je obrađivao prošlost samostana Sv. Petra u Selu, oslanjanjući se na jedan od najvrijednijih zbornika izvornih isprava Kartulara toga samostana. Najranija je njegova rasprava *Kad je osnovan samostan sv. Petra u Selu* (1960) u kojoj su temelji onih kasnijih. Slijed dokaza da je samostan osnovan oko godine 1069. stvorio je čvrst zaključak i dokrađio sva nagađanja o tome, osobito ono Viktora Novaka. Protiv nekih mišljenja ovog povjesnika Ostojić uspješno iznosi još dokaza iz Kartulara i benediktinske povijesti. Tako u raspravi, maloj po opsegu, ali po vrijednosti značajnoj, *»Dedit ei criuali rex«* (prilog tumačenju teksta Kartulara Sv. Petra u Selu (1963) uvjerljivo dokazuje da je riječ criuali pravni pojam, a ne ime o kojem se mislilo da je možda i kralj. Zbivanjima oko osnivača ovoga samostana i njegova roda Ostojić je ispunio dva rada: *Dei servi u kartularu Sv. Petra u Selu* (1965) gdje dokazuje da taj izraz znači monahe i *Petrus ego Zerni qui et Gumay filius* (1972), kojim pobija stara mišljenja i rodoslovljem dokazuje da je Petar Hrvat iz uglednog splitskog roda, da ga u osnivanje samostana i gradnju crkve nisu vodili protuhrvatski već vjerski razlozi i da su sva domišljanja o tome nepotrebna kad se Kartular čita kao cjelina i bez primisli. O samostanskoj povijesti pisao je još jedanput u *Benediktinci u Poljicima* (1968). Iz XI. stoljeća je i isprava koju Ostojić tumači u raspravi *Postanak samostana Sv. Benedikta u Splitu* (1962). O hvarskom samostanu piše 1963: *Sv. Marija u Hvaru*. Razrješenju jednog od najtežih pitanja iz solinskog ranog srednjeg vijeka pružio je pisac prema stanju znanosti ovoga časa najprihvatljiviji odgovor

u djelu *Koliko je benediktinskih opatija bilo u Solinu za hrvatske dinastije* (1964). Prigodne proslave obljetnica poslužile su mu za dva prikaza o još živim samostanima benediktinki: *Benediktinke u Trogiru* (1964) i *Izvori i literatura za povijest samostana Sv. Marije u Zadru* (1967).

Od pojedinačnog ik općem vodi niz djela u kojima razlaže opširnije i okupljeno na jedno razna razdoblja, pojave ili kulturnu baštinu benediktinaca. Jednom od najvrijednijih doprinosa benediktinaca našoj kulturi, posebno umjetnosti riječi i slike, glagoljskim rukopisima, Ostojić je namijenio još 1960. rad *Benediktinci glagoljaši*. U njemu naglašava neprekinuti slijed upotrebe glagoljice u nastambama benediktinaca koje nabraja. Ukazuje na svu netočnost zaključaka koji poopćavaju upotrebu glagoljice u benediktinskom redu, te kratko opisuje najvrednije rukopise i natpise nastale u samostanima. Još jedanput je naglasio duboki korijen glagoljaštva u njegovu važnom središtu raspravom *Benediktinska kulturna baština na otoku Krku* (1970). Povijest ogranka kamaldoljana značajnog u XI. i XII. stoljeću prikazana je u djelu *Kamaldoljani u Hrvatskoj* (1963). Nasuprot ovom vremenu uspona prikazao je Ostojić i doba propadanja samostana 1963. godine u *Turska najezda i benediktinski spomenici u našim stranama*.

Veze naših samostana sa utjecajnim središtima u Italiji i Francuskoj sustavno su ocrtane u nekoliko radova. *Relations entre la Venise médiévale et les monastères bénédictins en Croatie* (1968, predavanje na zboru Venezia e il Levante) pokazuje mletačke utjecaje i veze; *Montecassino i benediktinci u Hrvatskoj* (1971) je u ovom nizu najvredniji jer odmjeren i knjižički donosi niz zaključaka o vezama koje nisu mogle postojati u vrijeme kada su ih mnogi povjesnici stavljali (VII. stoljeće, 883—949), a postojale su u Zadru 986, ali na bitno drugi način od onoga što se prije mislilo, i tako redom sve do XVI. stoljeća. Dodire naših benediktinaca s Francima i Francuzima sakupio je u radu *Recontres des Francs et des Français avec la Règle de Saint Benoît en Croatie* (1973). Veoma zanimljivo područje odnosa među redovima načeo je u prikazu *Dodiri između benediktinske i franjevačke ustanove u Hrvatskoj* (1966) i nastavio iste godine u prikazu *Susreti između benediktinskog i dominikanskog reda u Hrvatskoj*. Kratak pregled benediktinskih uspomena posebne vrste dopunjen uvijek nečim novim i zanimljivim dao je u tri rada: *Kult Majke Božje kod naših benediktinaca* (1971), *Ecclesiae Beatae Mariae Virginis in solo Croatiae hodiernae usque ad exitum saeculi XI*. (1972) i *Abbas i njegove izvedenice u Hrvatskoj* (1971). Bilješke o benediktincima su: *Don Frane Bulić i naši benediktinci* (1965) i *Hrvatski benediktinci i pokrštenje Poljaka* (1966) koje dokazuju kako pisac uvijek živo prati svaki doprinos proučavanju naših starih redovnika.

Izvan benediktinskoga kruga napisao je Ivan Ostojić nekoliko većih i manjih djela. Neka su od njih više protkana znanjem o starijoj hrvatskoj povijesti, bliža su vremenu njegova temeljnog izučavanja, pa je i doprinos u tim radovima značajniji. *Religiozni elementi u diplomatskim izvorima stare Hrvatske* (1967) dotiču se najosjetljivijih mjesta. Ono što donose može poslužiti za ili protiv novih mišljenja o vjerodostojnosti izvora, ovisno o načinu gledanja. Ako se u svaku ispravu sumnja iz

diplomatičkih razloga može se u množini izničaja vjerskog sadržaja u njima naći potvrda krivotvorenja. Ako se pak ne sumnja u vjersko ozračje u kojem je duhovni i društveni život tada trajao, ova ista množina može biti potvrda vjerodostojnosti. U radu *Papinski poslanici u staroj Hrvatskoj* (1967) dan je veoma koristan presjek kroz zbivanja u odnosima papa i hrvatskih vladara od vremena opata Martina kada Slaveni doseljavaju i veza još nema pa do kardinala Petra i nadbiskupa Ivana kada potpuno ovladava utjecaj pape na vladara. U isto doba smještena je i rasprava *Svjetojni kler u staroj Hrvatskoj* (1968.)

Na polju epigrafike htio je Ostojić iznijeti svoja čitanja i upozoriti na tri natpisa: Mihajlov i Skoronjin u Stonu (1964 i 1967) i na gotički natpis iz XIV. stoljeća u Nerežišćima (1971). U krug njegovih bilježaka ulazi i jedno kratko, ali za nas gorko upozorenje: *Don Frane Bulić i Lexikon für Theologie und Kirche* (1969).

Splitskoj nadbiskupiji u čast njezina ponovnog osnivanja poklonio je Ostojić raspravu *Centralno bogoslovsko sjemenište za Dalmaciju* (1969), a dvije godine zatim knjigu *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700—1970)* punu sabrane građe, cjelovito zaokruženu i bogatu podacima za kulturnu i političku povijest Splita i Dalmacije.

Ostojićevo djelo izrasta u vinogradu povijesti gdje je trsova uvijek mnogo, a radnika malo, u bogatu berbu plodova. Ono pobuđuje poštovanje zbog raznolikosti i opsežnosti znanja, smirenog načina izlaganja i zaključivanja bez zajedljivosti, neistinitog zamjeranja ili hvaljenja drugih. U djelu izbija sav njegov lik, ono je dokaz težnje za istinom i ustrajnosti kojom je u zdanju naše povijesne znanosti uspio izbrusiti mnogi dragocjeni kamen.